

УДК 352(477)

І.В. Костенюк

Донецький державний університет управління

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ТА ЙОГО МОЖЛИВОСТІ У ВИВЧЕННІ СУЧАСНИХ ПРАКТИК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті з урахуванням теоретичних надбань сучасного “культурного повороту” обґрунтовано важливість застосування соціокультурного підходу до вивчення практик реалізації інтересів територіальних громад у сучасних пострадянських суспільствах, зокрема українському. Погляд на суспільство як єдність культури та соціальності дає змогу поглибити розуміння змістовного наповнення ціннісних настанов та орієнтацій як на індивідуальному, так і на груповому рівнях, а відтак, і з'ясувати наявність об'єктивних меж для суспільних трансформацій, виявити соціокультурні підстави, що дають можливість пояснити відхилення ходу реформ від планів.

Ключові слова: соціокультурний підхід, громадянська активність, місцеве самоврядування, суспільні трансформації, демократичне суспільство.

I. Вступ

Сучасна управлінська практика дедалі більше демонструє, що без урахування соціокультурних чинників навіть ретельно розроблені управлінські моделі залишаються механістичними, а їх запровадження в практику дає непередбачувані результати. Саме тому суттєвого перегляду вимагає сама теорія та практика управлінської діяльності, яка мусить більш глибоко зануритися в розуміння власної “соціальності”, зрозуміти, що за сучасних умов ствердження цінностей демократії та громадянського суспільства кожна людина фактично живе в системі управління (як її об'єкт, так і як активний, творчий суб'єкт, що задіяний у щоденному формуванні власного життєвого середовища).

На сьогодні завдяки “культурному повороту” в науці, що позначився на сучасному науковому пізнанні, соціокультурний підхід відкриває чималі можливості для поглибленого бачення становлення та розвитку соціальних інститутів, залучивши й поєднавши управлінський, соціологічний, історичний, антропологічний, економічний, етнографічний та інший матеріал. Інституціональний аналіз місцевого самоврядування може здійснюватися в двох напрямках. Перший напрям передбачає аналіз певної соціальної практики (власне інституту) як форми і розглядає її в статичному стані. Другий піддає аналізу сам процес інституціоналізації. Тобто акцент робиться на процесуальності, перманентних змінах практики місцевого самоврядування. Побіжно розглянемо ці обидва можливі виміри з урахуванням соціокультурних складових.

Практика реалізації у владі інтересів місцевих територіальних громад в умовах пострадянських суспільств розвинута досить слабо, відповідно цей інститут не виконує повною мірою своїх основних функцій. Якщо інститут не виконує функцій, що виправдовують його існування, його можна вважати нефункціональним

навіть за умови правової інституціоналізації (легалізації). Ряд дослідників зазначає, що в цей момент соціальна практика, яку ми називаємо місцевим самоврядуванням, лише виражає прагнення перетворитися на місцеве самоврядування. Отже, при розгляді місцевого самоврядування як сучасної соціальної практики доцільно використовувати термін “інституціоналізація” стосовно її діяльності, а саму інституціоналізацію – як процес конструювання норм, цінностей і настанов, що роблять практику місцевого самоврядування регулярною й стійкою.

Водночас в умовах пострадянських структурних трансформацій, коли практика місцевого самоврядування постає перед необхідністю пристосування або саморозпаду, гранично гострою стає проблема її адаптації до існуючого соціокультурного контексту. Тож при розгляді процесу інституціоналізації місцевого самоврядування дослідницький інтерес спрямований на те, яким чином створюються “локальні соціальні порядки” залежно від історичного та соціокультурного контексту. Останній відіграє вирішальну роль у процесі інституціоналізації місцевого самоврядування, оскільки постає як найважливіший чинник і умова структурних та інституційних змін.

II. Постановка завдання

Мета статті – обґрунтувати важливість застосування соціокультурного підходу до вивчення практик реалізації інтересів територіальних громад у сучасних пострадянських суспільствах, зокрема українському.

III. Результати

Інституціоналізація місцевого самоврядування, що базується на цінностях громадянського суспільства, вимагає переосмислення системи відносин цієї соціальної практики з державою. У соціальній теорії термін “практика” відображає пошуки компромісу між об'єктивізмом системно-структуралістського підходу й суб'єктивізмом мікросоціальних теорій і використовується для того, щоб підкреслити актив-

ність діяча, учасника, агента. Останній виступає, з одного боку, як носій культурних смислів і кодів, що притаманні певному суспільству та культурі, а з іншого – безпосередньо впливає на їх конструювання.

У процесі інституціоналізації місцевого самоврядування соціокультурні чинники є одними з найважливіших детермінант формування кадрового, ресурсного та владного потенціалу муніципальних утворень. Існування будь-яких інституціональних і організаційних форм завжди пов'язане з певним комплексом культурних зразків поведінки, що забезпечують відтворення цієї соціальної практики в часі й соціальному просторі.

Соціокультурний контекст зумовлює та впливає на взаємодію індивідів у межах практики місцевого самоврядування. Пов'язаний з усталеними традиціями, цінностями та нормами соціокультурний контекст постає як найбільш стійкі сторони життя суспільства, що, у свою чергу, має прояв у вигляді різних конкретних соціальних практик. Такими соціальними практиками, що впливають на характер інституціоналізації місцевого самоврядування, є традиції громадянської активності й участі, практики волонтерської та добровольчої діяльності, асоціативного членства тощо. Тобто в першу чергу мова йде про традиції участі в житті громадянського суспільства.

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення поняття “соціокультурне”, усі вони засновані на тому, що вживання цього терміна передбачає неможливість суворого і методологічно адекватного розмежування соціального й культурного контекстів єдиної соціальної реальності. Взаємодія соціального та культурного контекстів полягає в тому, що кожна тенденція, котра починається як суто соціальне явище, проектується в культуру. Поряд із тим культурний контекст впливає на функціонування й розвиток соціальних практик. У кожному конкретному випадку такий взаємовплив є опосередкованим специфічними історичними умовами.

Дисциплінарна ідентифікація соціокультурного підходу ускладнюється тим, що в науковому співтоваристві не склалося спільної думки щодо того, яку наукову працю слід вважати класичною реалізацією соціокультурного підходу. До таких праць зараховують “Первісну культуру” Е.Б. Тайлора [1], “Протестантську етику і дух капіталізму” М. Вебера [2], “Соціальну і культурну динаміку” П. Сорокіна [3] тощо.

У пострадянській соціальній теорії сформувався кілька концепцій, автори яких зосередили увагу на розробці соціокультурного підходу. Зокрема, в Україні соціокультурну модель до інтерпретації суспільних трансформацій застосовують такі вчені, як: Н. Костенко, О. Куценко, С. Макеєв, А. Ручка, серед російських дослідників сучасним провідником соціокультурного підходу є Л. Іонін.

Сутність соціокультурного підходу полягає в розумінні суспільства в цілому й окремих соціальних практик зокрема як єдності культури й соціальності, що утворюються та перетворюються діяльністю людини.

Соціокультурний підхід має власні особливості, які визначають доцільність і межі його застосування. Його специфічною рисою є універсалізм, що дає змогу оглянути культурні, політичні, економічні та інші елементи суспільного цілого. Як зазначає С. Кирдіна, у межах соціокультурного підходу в центрі уваги дослідника перебуває людина активна (*homo activus*), що є багатовимірною біосоціокультурною істотою й суб'єктом дії [4]. Робиться спроба виявити сутнісні ціннісні та етичні характеристики соціальних суб'єктів, що визначаються культурним контекстом, оскільки культура, як справедливо зауважують прихильники цього підходу, пронизує всі стани соціального життя. При цьому автори концентруються на розгляді ціннісних орієнтацій соціальних груп, найбільш значущих для характеристики соціокультурного типу суспільства.

Соціокультурний підхід оперує певною моделлю суспільства, суспільство розуміється як соціокультурна система, що виникає й змінюється в результаті дій і взаємодій людей. Застосування соціокультурного підходу є можливим не лише на мікрорівні, тобто на рівні прямих взаємодій, а й на рівні трансформації глобальних соціальних структур.

Поєднавши соціокультурний та інституціональний підходи, С. Кирдіна розглядає російське суспільство як суспільство з домінуванням вертикально організованих соціальних інститутів за вирішальної ролі держави й мінімальної “фонові” наявності горизонтально організованих громадянських інститутів. Зазначені риси є цілком характерними для більшості країн пострадянського простору (за винятком країн Балтії) та України зокрема.

Вважається, що найбільш артикульовано сутність соціокультурного підходу в соціальній теорії сформулював П. Сорокін, який зазначав, що особистість, суспільство й культура становлять нерозривну тріаду: “Структура соціокультурного взаємодії <...> має три аспекти, що є невід'ємними один від одного: 1) особистість як суб'єкт взаємодії; 2) суспільство як сукупність індивідів, які взаємодіють, з його соціокультурними відносинами та процесами; 3) культура як сукупність значень, цінностей і норм, якими володіють особи, які взаємодіють, і сукупність носіїв, які об'єктивують, соціалізують і розкривають ці значення. Жоден з членів цієї нерозривної тріади не може існувати без двох інших” [5, с. 38].

Таким чином, слідом за Л. Іоніним можна констатувати, що висунення культури на перший план дослідницької уваги є свідченням формування нової епохи для соціальної теорії, коли “культура поступово стає для дослідників

головним інструментом пояснення сучасних соціальних трансформацій” [6, с. 51–64]. За його словами, це не стільки особлива наукова дисципліна, скільки напрям теоретичного дослідження, що застосовує методологію й аналітичний апарат культурної антропології, соціології й філософії культури та ставить за мету виявлення й аналіз закономірностей соціокультурних змін.

Соціокультурний підхід передбачає, насамперед, виокремлення та комплексне вивчення інституціональних і позаінституціональних сфер соціального життя. При цьому культура розглядається як базова передумова чи умова виникнення й існування інституціональних (стандартизованих та нормативно легітимізованих) структур соціальної організації, а особистість – як передумова формування її позаінституціональних структур.

Передумови соціокультурного підходу включають у себе безліч аналітичних засобів, що використовуються в управлінській теорії й практиці, соціології, культурній антропології, філософії тощо, зокрема інституціональний та антропологічний аналіз.

З усієї сукупності суспільних явищ і зв'язків соціокультурний підхід виділяє співвідношення інституціональних та позаінституціональних зв'язків соціокультурних явищ і процесів як головний ракурс свого розгляду. Характер цих зв'язків визначається або поступовою трансформацією різних неформалізованих видів соціальної активності в зразки й види системної організації, або зворотним переходом системних утворень у диференційовані та різноспрямовані види спонтанної активності суб'єктів.

Антропологічний ракурс розглядає культуру як засіб саморозвитку суб'єктів і простору їх вільної самореалізації. Людина маніфестує й реалізує свою родову сутність за допомогою універсальних способів і зразків діяльності, сукупність яких найчастіше має назву культура. Тобто саме в культурі слід шукати джерело інституціоналізації сучасного суспільства. На думку антропологів, щоб зрозуміти соціальну організацію певного суспільства, його інституції та звичаї, необхідно спочатку виявити й вивчити різні позаінституціональні феномени людського співіснування. Тому культура виступає як основа, що конститує не тільки соціальну організацію, а й тип людини.

Соціокультурний підхід формує специфічну “оптику” сприйняття в аналізі соціальних трансформацій, виявляючи додатковий культурний шар в аналізі суспільного розвитку. У застосуванні до пострадянських суспільств соціокультурний підхід акцентує увагу на глибинних і

стійких соціально-ціннісних структурах, які задають об'єктивні межі для суспільних трансформацій, виявляє соціокультурні підстави, що дають змогу пояснити відхилення ходу реформ від планів. Одночасно він пояснює різноманіття проявів соціальних процесів у різних культурно-історичних контекстах. Специфічною рисою цього підходу є певний універсалізм, що дає змогу оглянути культурні, політичні, історичні та інші елементи суспільного цілого.

IV. Висновки

Таким чином, у процесі застосування соціокультурного підходу виявляються й обґрунтовуються дві взаємопов'язані тенденції соціокультурних змін: інституціоналізація, що здійснюється за допомогою певних соціокультурних механізмів, та універсалізація як процес розкриття сутнісних сил і здібностей людини, котрі реалізуються в процесі антропосоціогенезу.

Вивчення природи й особливостей інституту місцевого самоврядування не є можливим без урахування історичного та соціокультурного контексту, у межах яких відбувалося становлення та інституціоналізація практики самоврядування. Соціокультурне середовище виступає чинником, що зумовлює змістовне наповнення ціннісних настанов та орієнтацій як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. Відповідно системи цінностей, що домінують у суспільстві, здатні або спонукати громадянську участь та активність, або, навпаки, стимулювати патерналістські настрої, пасивність і соціальну апатію.

Список використаної літератури

1. Тайлор Э. Первобытная культура / Э. Тайлор. – М.: Изд-во полит. литературы, 1989. – 574 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
3. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин; пер с англ. под общ. ред. А.Ю. Соколова. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
4. Кирдина С. Социокультурный и институциональный подходы как основа позитивной социологии в России / С. Кирдина // Социологические исследования. – 2002. – № 12. – С. 23–33.
5. Черныш Н. Основные понятия и положения социокультурного подхода и специфика применения их в социологии / Н. Черныш, О. Ровенчак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 38.
6. Ионин Л.Г. Основания социокультурного анализа / Л.Г. Ионин. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1996. – С. 51–64.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2012.

Костенок И.В. Социокультурный подход и его возможности в изучении современных практик местного самоуправления

В статье с учетом теоретических достижений современного “культурного поворота” обоснована важность применения социокультурного подхода к изучению практик реализации интересов территориальных общин в современных постсоветских обществах, в частности украинского. Взгляд на общество как единство культуры и социальности позволяет углубить понимание содержательного наполнения ценностных установок и ориентаций как на индивидуальном, так и на групповом уровнях, а следовательно, и выявить наличие объективных пределов для общественных трансформаций, выявить социокультурные основания, дающие возможность объяснить отклонение хода реформ от планов.

Ключевые слова: социокультурный подход, гражданская активность, местное самоуправление, общественные трансформации, демократическое общество.

Kostenok I. Socio-cultural approach and its possibilities in the study of contemporary practices of local self-government

The importance of socio-cultural approach application to the practices of territorial communities interests realization in the contemporary post-Soviet societies (Ukrainian in particular) is grounded in the article taking into account theoretical achievements of the modern “culture turn”. The view on the society as culture and sociality unity allows to deepen the understanding of the content of values and orientations of the both : individual and group levels. Thus, it allows to find out whether there is objective limits to social transformations, to identify socio-cultural foundation, giving the opportunity to explain the deviation from the course of reforms plans.

Key words: socio-cultural approach, civil activity, local self-government, public transformations, democratic society.